

nal law policy of Ukraine; 4) despite the environmental and not property nature of the investigated crimes, the courts actually proceed from the fact that the application of a fine is the most adequate response to the commission of the considered torts.

Taking into account the arguments presented, it is proposed: 1) in the sanctions established for the commission of forest criminal offenses, which have unqualified compositions (parts one), provide for a single non-alternative main type of punishment in the form of a fine; 2) in view of the increased public danger of a number of acts that will form particularly qualified components of criminal offenses, we consider it expedient to preserve in the relevant sanctions indications of such a type of punishment as deprivation of liberty for a certain period. At the same time, it is noted that the desire to increase responsibility for certain actions by means of the order of deprivation of liberty for a certain period as the only type of punishment leads to the opposite effect, which can be observed even today, when instead of «real» serving the punishment, not all guilty persons are released from the prescribed punishment in the form of imprisonment. Therefore, these sanctions should include an alternative main type of punishment in the form of a fine.

Keywords: criminal responsibility, criminal offenses, sanctions and punishments, penalization, environment, forest, smuggling, illegal felling, destruction or damage.

УДК 343.22

DOI 10.31558/2786-5835.2024.1.21

Мостепанюк Людмила Олександрівна,

канд. юрид. наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права

Національної академії внутрішніх справ

<https://orcid.org/0000-0003-2894-0654>

РОДИННІ ЗВ'ЯЗКИ ЯК ОЗНАКА СПЕЦІАЛЬНОГО СУБ'ЄКТА У НОРМАХ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У статті розкриваються особливості ознаки спеціального суб'єкта кримінальних правопорушень, – родинним зв'язкам. На підставі аналізу норм Кримінального кодексу України виокремлені такі форми родинних зв'язків: мати (матір), батько, батьки, особи, які їх замінюють, близькі родичі або члени сім'ї, усиновителі, опікуни чи піклувальники, особи, на яких покладено обов'язки щодо виховання потерпілої особи або піклування про неї, вітчим, мачуха. Вказано неоднорідність їх філологічного розуміння та юридичного змісту.

Відповідно до положень Цивільного та Сімейного кодексів України здійснено детальну характеристику кожної форми родинних зв'язків. Наведено положення проекту нового Кримінального кодексу України щодо визначення членами сім'ї подружжя та їх дітей до досягнення ними повноліття незалежно від спільного проживання, а також віднесення до їх кола будь-яких осіб, які спільно проживають, незалежно від перебування в шлюбі, що пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки (крім прав та обов'язків, які не мають характеру сімейних).

Охарактеризовано доктринальні здобутки та констатовано прагнення законодавчих органів щодо уніфікації термінології норм Кримінального кодексу України. Зазначено доцільність наукових дискусій про уточнення і деталізацію ознак спеціального суб'єкта кримінальних правопорушень, проаналізовано конкретні шляхи законодавця щодо удосконалення положень Кримінального кодексу України шляхом уточнення та розширення кола родинних зв'язків. Виявлено відсутність системності законодавчих процесів щодо удосконалення норм Кримінального кодексу України на прикладі терміну «особа, яка замінює батьків».

Зроблено висновок про потребу законодавчої уніфікації ознаки спеціального суб'єкта кримінальних правопорушень – родинних зв'язків, зокрема і відповідно до положень чинного кримінального процесуального законодавства.

Ключові слова: спеціальний суб'єкт; родинні зв'язки; мати (матір); батько; особи, які замінюють батьків; близькі родичі або члени сім'ї; усиновителі; опікуни чи піклувальники; особи, на яких покладено обов'язки щодо виховання потерпілої особи або піклування про неї; вітчим, мачуха.

Постановка проблеми. Наукове обґрунтування встановлення ознак будь-якого кримінального правопорушення є доволі складним завданням. Обов'язковою ознакою будь-якого кримінального правопорушення є наявність суб'єкта (ч. 1 ст. 11 Кримінального кодексу України (далі – КК)). Аналіз кримінально-правових приписів дає можливість прийти до висновку, що залежно від властивостей чи характеристик особи треба виділяти різні ознаки спеціальних суб'єктів кримінальних правопорушень.

Важливим складником ефективної реалізації кримінальної відповідальності є диференційований підхід залежно від низки обставин, в тому числі – наявності у суб'єкта певних спеціальних ознак. Значна кількість кримінально-правових норм передбачає відповідальність лише тих осіб, які мають певні додаткові ознаки – службовий чи професійний статус, громадянство, родинні зв'язки тощо. Відповідно такі ознаки обмежують можливість застосування кримінальної відповідальності. І якщо встановити загальні ознаки суб'єкта кримінального правопорушення, зазначені у ст. 18 КК, зазвичай не є проблемою, то доволі часто встановлення певних обов'язкових спеціальних ознак є більш складним. До того ж у нормах КК спостерігається певне розширення кола спеціальних суб'єктів кримінального правопорушення. Зазначені обставини обумовлюють актуальність обраної теми дослідження.

Стан дослідження. Вагомий внесок у розроблення ознак спеціального суб'єкта здійснили такі вчені: І. О. Бандурка, Д. В. Бараненко, В. М. Бурдін, О. М. Грудзур, О. В. Зайцев, Г. Г. Криволапов, В. С. Семенюк, Є. Л. Стрельцов, Л. О. Семикіна, Т. Ю. Тарасевич та ін.

Метою статті є проведення аналізу спеціального суб'єкта кримінального правопорушення за ознакою «родинні зв'язки», а також осмислення теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з його встановленням.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 2 ст. 18 КК, спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа [1]. Згідно зі встановленим доктринальним розумінням, спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є особа, яка володіє поряд із ознаками загального суб'єкта (фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може

наставати кримінальна відповідальність) додатковими ознаками, які передбачені Особливою частиною КК і обов'язкові для певного складу кримінального правопорушення. Однією з таких ознак є родинні відносини з потерпілим [2, с. 87].

Родинні відносини з потерпілим як ознака спеціального суб'єкта кримінального правопорушення зазначаються у багатьох нормах кодексу, причому їх філологічне наповнення та юридичний зміст різні. Як впливає з аналізу норм КК, родинні зв'язки мають різні форми прояву:

1) матір: ст. 117 КК «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини»; ч. 2 ст. 135 «Залишення в небезпеці»;

2) батьки, усиновителі, опікуни чи піклувальники: ч. 3 ст. 149 «Торгівля людьми»;

3) батьки або особи, які їх замінюють: ст. 150-1 «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом»;

4) близькі родичі або члени сім'ї, особи, на яких покладено обов'язки щодо виховання потерпілої особи або піклування про неї: ч. 2 ст. 155 «Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку»; ч. 2 ст. 156 «Розбещення неповнолітніх»;

5) батьки: ст. 164 «Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей»;

б) батьки, опікуни чи піклувальники: ст. 166 «Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування»;

7) батько, мати, вітчим, мачуха, опікун чи піклувальник, або особа, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього: ч. 2 ст. 304 «Втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність»; ч. 2 ст. 323 «Спонукування неповнолітніх до застосування допінгу» [1].

Отже, спеціальними суб'єктами кримінальних правопорушень за ознакою родових зв'язків є:

- мати, матір (ст. 117, ч. 2 ст. 135, ч. 2 ст. 304, ч. 2 ст. 323),
- батько (ч. 2 ст. 304, ч. 2 ст. 323),
- батьки (ч. 3 ст. 149, ст. 150-1, ст. 164, ст. 166),
- особи, які їх замінюють (ст. 150-1),
- близькі родичі або члени сім'ї (ч. 2 ст. 155, ч. 2 ст. 156),
- усиновителі (ч. 3 ст. 149),
- опікуни чи піклувальники (ч. 3 ст. 149, ст. 166, ч. 2 ст. 304, ч. 2 ст. 323),
- особи, на яких покладено обов'язки щодо виховання потерпілої особи або піклування про неї (ч. 2 ст. 155, ч. 2 ст. 156, ч. 2 ст. 304, ч. 2 ст. 323),
- вітчим, мачуха (ч. 2 ст. 304, ч. 2 ст. 323) [1].

Згідно з положеннями ст. 150 СК, батьки (мати та батько) зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї

сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини; піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний, моральний розвиток; забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя; поважати дитину. Норми СК забороняють будь-які види експлуатації батьками своєї дитини, а також фізичні покарання дитини батьками та застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини [3].

Термін «особи, які замінюють батьків» часто зустрічається в положеннях Закону України «Про охорону дитинства» [4], але тлумачення його змісту вказаний закон не містить. Як впливає зі змісту положень СК щодо виховання та розвитку дітей, до осіб, які замінюють батьків, належать:

- 1) опікун (ч. 4 ст. 249 СК);
- 2) піклувальник (ч. 4 ст. 249 СК);
- 3) особа, що усиновила чи удочерила (ч. 4 с. 232 СК);
- 4) патронатний вихователь (ст. 255 СК);
- 5) прийомні батьки (ч. 2 ст. 256-2 СК);
- 6) батьки-вихователі дитячого будинку (ч. 2 ст. 256-6 СК);

7) фактичний вихователь, особа, яка взяла у свою сім'ю дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування (ст. 261 СК) [5, с. 107].

Відповідно до п. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України, близькі родичі та члени сім'ї – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [6].

Водночас проєкт нового КК у п. 66 ст. 1.4.1. «Значення термінів Кримінального кодексу» Розділу 1.4. «Глосарій» пропонує визнавати членами сім'ї подружжя та їх дітей до досягнення ними повноліття – незалежно від спільного проживання, а також будь-яких осіб, які спільно проживають, незалежно від перебування в шлюбі, що пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки (крім прав та обов'язків, які не мають характеру сімейних) [7].

Згідно зі змістом ст. 24 Закону України «Про охорону дитинства», усиновлення (удочеріння) є оформлена спеціальним юридичним актом (рішенням суду) передача на виховання в сім'ю неповнолітньої дитини на правах сина чи дочки [4]. У ст. 207 СК зазначено, що усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду. Отже, усиновлювачем треба вважати особу, яка приймає на підставі рішення суду у свою сім'ю особу на правах дочки чи сина [3].

Опіка та піклування встановлюється над дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування, причому опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла чотирнадцяти років, а піклування – над дитиною у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (ст. 243 СК). Опіка і піклування мають на меті забезпечення виховання таких дітей, а також захист їх особистих немайнових і майнових прав та інтересів. Опікун – це призначена органом опіки та піклування за її згодою повнолітня дієздатна особа, яка здійснює опіку над дитиною, котрій не виповнилось 14 років. Піклувальник – це так само призначена органом опіки та піклування за її згодою повнолітня дієздатна особа, яка здійснює піклування над дитиною у віці від 14 до 18 років. Якщо позбавлена батьківського піклування дитина, яка не має опікуна чи піклувальника, постійно проживає у дитячому закладі або закладі охорони здоров'я, функції опікуна чи піклувальника щодо неї покладаються на адміністрацію закладу і виконуються його керівником (директор, завідувач, головний лікар) [3].

До осіб, на яких покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, треба відносити:

а) патронатного вихователя – особу, яка на підставі договору про патронат взяла у свою сім'ю дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування. Але, відповідно до ст. 255 СК, до обов'язків патронатного вихователя входить лише піклування про дитину (забезпечення дитини житлом, одягом, харчуванням; створення умови для навчання, фізичного та духовного розвитку; співпраця з батьками, іншими законними представниками дитини задля подолання складних життєвих обставин у межах та у спосіб, визначені органом опіки та піклування; забезпечення надання чи доступу до послуг, визначених договором про патронат над дитиною; сприяння контактам дитини з батьками, іншими законними представниками, родичами, крім випадків, коли батьки позбавлені батьківських прав або в судовому порядку обмежені у праві спілкування з дитиною) [3];

б) прийомних батьків і батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу – подружжя або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли для спільного проживання та виховання, відповідно, від одного до чотирьох та не менш як п'ять дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (ст. 256-2, ст. 256-6) [3];

в) фактичного вихователя (особа, яка взяла у свою сім'ю дитину-сироту чи дитину, з інших причин позбавлену батьківського піклування, і яка зобов'язана виховувати таку дитину і піклуватись про неї так само, як опікун чи піклувальник);

г) особу, яка на правових підставах здійснює виховання малолітньої дитини або нагляд за нею на підставі договору (няня, домашній вчитель);

д) працівників закладів охорони здоров'я, навчальних, позашкільних навчальних та інших закладів, зобов'язаних наглядати за дітьми і піклуватись про них

(працівники лікарень, будинків дитини, шкіл, дитячих садочків, оздоровчих таборів, дитячих будинків та будинків-інтернатів, шкіл-інтернатів, притулків для дітей) [8, с. 159].

Вітчимою вважається нерідний батько – чоловік рідної матері дитини, а мачухою – нерідна мати, дружина рідного батька дитини, з якою вони проживають однією сім'єю.

У літературі неодноразово лунали думки з приводу уніфікації термінології норм КК: у кримінально-правових нормах, передбачених ст. 155, 156, 304, 323 КК, визначення спеціального суб'єкта «батько, матір, вітчим, мачуха, опікун чи піклувальник, особа, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього» пропонувалося замінити на «батьки або особи, які їх замінюють, а також особа, на яку покладено обов'язки щодо виховання або піклування про потерпілого» [5, с. 108].

Як свідчить практика внесення змін і доповнень до норм КК, законодавець неодноразово прагнув удосконалити положення КК шляхом уточнення родинних зв'язків як ознаки спеціального суб'єкта. Так, відповідно до положень Закону України «Про внесення змін до статей 155 та 156 Кримінального кодексу України щодо відповідальності за розбещення неповнолітніх» від 25.09.2008, вказані норми зазнали змін у частині визначення суб'єкта вчинення кримінального правопорушення. Замість такого спеціального суб'єкта – особи, яка замінює батьків, у диспозиції ч. 2 ст. 155 та ч. 2 ст. 156 КК з'явилися ознаки іншого спеціального суб'єкта – вітчим, мачуха, опікун чи піклувальник, особа, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього [9]. Тобто законодавець розширив і уточнив коло спеціальних суб'єктів даних кримінальних правопорушень.

Згодом Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації» від 14.03.2018 перелік спеціальних суб'єктів у вказаних нормах знову зазнав змін. Так, ч. 2 ст. 155 та ч. 2 ст. 156 КК сьогодні замість матері, батька, вітчима, мачухи, опікуна чи піклувальника спеціальним суб'єктом визначають близьких родичів або членів сім'ї [10].

Але, провівши роботу з уточнення диспозицій ч. 2 ст. 155 та ч. 2 ст. 156, законодавець упустив такого ж спеціального суб'єкта, «особу, яка замінює батьків», у ст. 150-1 КК, що свідчить про відсутність системності законодавчих процесів щодо удосконалення норм КК. Отже, сьогодні змушені констатувати ситуацію, коли ознаки спеціального суб'єкта «особа, яка замінює батьків» у двох нормах КК (ч. 2 ст. 155 та ч. 2 ст. 156) зазнали змін, а у ст. 150-1 КК залишилися в тому варіанті, що існував на момент прийняття цієї норми.

Висновки. Отже, положення п. 1 ст. 3 КПК, яке тлумачить розуміння терміна «близькі родичі та члени сім'ї», охоплює більшість вищевказаних родин-

них зв'язків як ознак спеціальних суб'єктів (мати, батько, усиновителі, опікуни чи піклувальники, вітчим, мачуха). Тому логічним є висновок про потребу уніфікації вищевказаних термінів шляхом заміни їх відповідно до змісту п. 1 ст. 3 КПК.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Кримінальне право України. Загальна частина: конспект лекцій / А. А. Вознюк; вступне слово О. О. Дудорова. Київ: Нац. акад. внутр. справ, «Освіта України», 2016. 236 с.
3. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
4. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14?find=1&text#Text>
5. Сингаївська І. В. Спеціальний суб'єкт злочинів – батьки та особи, що їх замінюють: питання термінологічної уніфікації. *Право і суспільство*. 2012. № 5. С. 105–109.
6. Кримінальний процесуальний кодекс від 13.04.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
7. Проект нового Кримінального кодексу України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/02/26/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-25-02-2024.pdf>
8. Лісогор В. Г. Криміналістична характеристика особи злочинця в кримінальних правопорушеннях, передбачених ст. 155 КК України. Київ, 2020. С. 158–160.
9. Закон України «Про внесення змін до статей 155 та 156 Кримінального кодексу України щодо відповідальності за розбещення неповнолітніх» від 25.09.2008 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/600-17#Text>
10. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації» від 14.03.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2334-19#n13>

Liudmyla Mostepaniuk. Family Ties as a Sign of a Special Subject in the Provisions of the Criminal Code of Ukraine

The article reveals the peculiarities of such a feature of a special subject of criminal offenses as family ties. Based on the analysis of the norms of the Criminal Code of Ukraine, the following forms of family ties are distinguished: mother (mother), father, parents, persons who replace them, close relatives or family members, adoptive parents, guardians or custodians, persons entrusted with the duty relations regarding the upbringing of the injured person or taking care of him, stepfather, stepmother. The heterogeneity of their philological understanding and legal content is indicated.

In accordance with the provisions of the Civil and Family Codes of Ukraine, a detailed description of each form of family ties was carried out. The provisions of the draft of the new Criminal Code of Ukraine regarding the definition of spouses and their children by family members until they reach the age of majority, regardless of cohabitation, as well as the classification of any persons who live together, regardless of being married, as part of their circle, are given. are bound by common life and have mutual rights and obligations (except for rights and obligations that are not of a family nature).

The doctrinal achievements are characterized and the aspirations of the legislative bodies regarding the unification of the terminology of the norms of the Criminal Code of Ukraine are stated. The expediency of scientific discussions on clarifying and detailing the signs of a special subject of criminal offenses is indicated, the specific ways of the legislator to improve the provisions of the

Criminal Code of Ukraine by clarifying and expanding the circle of family ties are analyzed. The lack of systematic legislative processes regarding the improvement of the norms of the Criminal Code of Ukraine using the example of the term «person who replaces parents» was revealed.

A conclusion was made about the need for legislative unification of the sign of a special subject of criminal offenses – including family ties – and in accordance with the provisions of the current criminal procedural legislation.

Keywords: *special subject; family ties; mother; father; persons who replace parents; close relatives or family members; adoptive parents; guardians or custodians; persons entrusted with the duties of raising or caring for the injured person; stepfather, stepmother.*

УДК 343.5

DOI 10.31558/2786-5835.2024.1.22

Усманов Руслан Абдішекурович,
*заступник начальника Головного управління Національної поліції
в Запорізькій області – начальник слідчого управління*

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ШАХРАЙСТВА, ВЧИНЕНОГО ШЛЯХОМ НЕЗАКОННИХ ОПЕРАЦІЙ З ВИКОРИСТАННЯМ ЕОТ

Розглядаються питання визначення змісту ознак об'єктивної сторони шахрайства, вчинюваного шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки. Надається характеристика обману як ключової ознаки такого шахрайства. Беруться до уваги як судові рішення, так і положення науки кримінального права, піддається аналізу низка дискусійних питань. Наводиться аргументація можливості вважати обманом у контексті кримінальної відповідальності за шахрайство (ст. 190 КК) повідомлення неправдивих відомостей не потерпілій особі (не власнику банківського рахунку, а банківській установі). Доводиться, що обман у таких випадках може полягати у повідомленні неправдивих даних не безпосередньо працівникам банківських установ (наприклад, касирам), а бути опосередкованим засобами обчислювальної техніки, що їх використовує банківська установа (платіжний термінал, банкомат, спеціалізований сайт тощо). Такий обман пропонується називати опосередкованим.

Особливості об'єктивної сторони цього виду шахрайства визначено так: винна особа обманним шляхом спонукає банк-емітент виконувати дії, які не були санкціоновані законним утримувачем картки. По-перше, надсилаючи несанкціонований запит на платіж та використовуючи наявну платіжну систему, зловмисник вводить банк в оману щодо необхідності виконання зобов'язань за договором із законним утримувачем. По-друге, через цю оману банк безпідставно списує кошти з рахунку законного утримувача, завдаючи йому збитків. По-третє, дії злочинця з ініціювання переказу коштів та зазначені шкідливі наслідки перебувають у причинно-наслідковому зв'язку.

У випадку, коли здійснюється несанкціонована транзакція, у віртуальних активах також відбувається опосередкований обман. Транслюючи у мережу вузлів, що забезпечують функціонування платіжної системи віртуальних активів, повідомлення з ініціацією транзакції підписане приватним ключем потерпілої особи, винна особа здійснює обман учасників платіжної системи віртуальних активів. Такий обман полягає у повідомленні неправдивих відомостей про те, що особа, який належить віртуальний актив, ініціює транзакцію свого активу.

Ключові слова: *кримінальне право, кримінальна відповідальність, шахрайство, об'єктивна сторона, обман, безготівкові гроші, електронно-обчислювальна техніка.*